

O'ZBEK TILINING IMLOVIY QOIDALARI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Filologiya va tillarni o'qitish o'zbek tili

1-kurs 258-guruh talabasi

Norpo'latova Shahina Mansur qizi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek tilining imloviy qoidalarini tizimi, ularning shakllanish tarixi va zamonaviy o'zbek adabiy tilida qo'llanilishi tahlil qilinadi. Maqolada imlo qoidalarining grammatik va fonetik asoslari, so'zlarning yozilishidagi tartib-qoidalar, tinish belgilarining qo'llanilishi va ularning nutqdagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada tilni o'rganayotganlar uchun imlo qoidalarini oson eslab qolish usullari ham keltiriladi.*

Kalit so'zlar: *O'zbek tili, imlo qoidalarini, adabiy til, tinish belgilar, fonetika, yozma nutq, grammatik normalar*

Imlo - tilning yozma shaklida so'zlarni to'g'ri ifodalash qoidalarini tizimi bo'lib, u adabiy tilning barqarorligini ta'minlaydi. O'zbek tilida imlo qoidalarini tarixan turli davrlarda shakllangan va o'zgarib kelgan. Bugungi kunda imlo qoidalarini davlat standartlariga mos ravishda yagona tizimga keltirilgan bo'lib, u adabiy tilning rivojlanishida muhim vosita hisoblanadi. O'zbek tilida imlo qoidalarini so'zlarni to'g'ri yozish va ularning talaffuzi bilan yozuvini moslashtirishga qaratilgan tizimdir. Imlo qoidalarini tilning fonetik, morfologik va sintaktik xususiyatlarini hisobga oladi. Ular o'zbek adabiy tilining yozma shaklini barqarorlashtirish va nutqni aniq ifodalashda muhim ahamiyatga ega.

So'z yozilishi qoidalarini talaffuz va so'z tuzilishiga bog'liq bo'lib, ular bir necha asosiy yo'nalishlarga bo'linadi: Fonetik moslashuv: O'zbek tilida so'zdagi unli va undosh tovushlar bir-biriga moslashadi. Masalan, "kitob" so'zi qo'shimcha olganda talaffuzga mos ravishda "kitobni" bo'ladi. Undosh tovushlar orasidagi o'zgarishlar, so'z oxiridagi tovushlarning qo'shimcha bilan moslashuvi talaffuz va

yozuvni uyg'unlashtirish uchun zarur. Shu bilan birga, "o'qituvchi" so'zidagi "ch" tovushi, "chi" qo'shimchasi bilan birga yozilganda talaffuz o'zgaradi, lekin yozuvda to'g'ri ifodalanadi. Morfologik qoida: So'z tarkibidagi asosiy morfemalar va qo'shimchalar alohida yoki birikma shaklida yoziladi. Masalan, "o'quvchilar" so'zidagi "lar" qo'shimchasi alohida yozilmay, so'z bilan birga birikadi. Bu qoida so'zlarning ma'nosini aniqlik bilan berish va grammatik strukturani saqlash uchun muhimdir.

So'zning tarixiy shakli: Ba'zi so'zlar tarixiy shaklini saqlash sababli talaffuz bilan biroz farq qilishi mumkin. Masalan, "o'zlik" so'zidagi "z" harfi talaffuzda biroz s yoki zh kabi eshitilishi mumkin, lekin yozuvda qoidaga muvofiq saqlanadi. Tinish belgilarining asosiy vazifasi nutqni tushunarli va aniq ifodalashdir. O'zbek tilida tinish belgilarini to'g'ri qo'llash quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Nuqta: Jumlaning oxirida ishlatiladi. Nuqta yordamida so'zlar va fikrlar chegaralanadi. Masalan, "Bugun maktabga bordik." jumlasida nuqta jumlaning tugashini bildiradi. **Vergul:** Qo'shma so'zlar, ro'yxatdagi elementlar va murakkab jumalarni ajratish uchun ishlatiladi. Masalan, "Men olma, nok va shaftoli sotib oldim." jumlasida vergul ro'yxatdagi elementlarni ajratadi. **Savol belgisi:** Savol ifodalashda ishlatiladi. Masalan, "Siz bugun maktabga bordingizmi?" jumlasida savol belgisi so'rovni ko'rsatadi. **Undov belgisi:** Nutqda qo'ng'iroq yoki chaqirishni ifodalashda ishlatiladi. Masalan, "Ahmad!" yoki "Do'stlar!" kabi hollarda ishlatiladi. **Qavs va tirnoq:** Qavs ichida qo'shimcha ma'lumot, izoh yoki tarjima kiritiladi, tirnoq esa matn ichidagi nutq yoki atamalarni ajratadi. Masalan, "U dedi: 'Men uyga boraman.'"

Matnda raqamlarni yozish qoidalari aniq belgilangan. Masalan, raqamlarni lotin harflari bilan yoki arab raqamlari bilan ifodalash mumkin, lekin rasmiy hujjatlarda bir xillik saqlanishi muhim. Arab raqamlari: Kundalik matnlarda keng qo'llanadi, masalan, "Bugun soat 15:00 da uchrashamiz." So'z bilan yozish: Akademik matnlarda yoki rasmiy hujjatlarda raqamlar so'z bilan yozilishi tavsiya etiladi. Masalan, "O'quvchilar yig'ildi: yigirma nafar."

O'zbek tilida qo'shma so'zlar va qisqartmalar to'g'ri yozilishi kerak. Misol

uchun, “asosiy maktab” soʻzidagi qoʻshma shakl alohida yoziladi, “xalqaro tashkilot” esa birikma sifatida ajratiladi. Qisqartmalar esa tirnoqsiz va odatda katta harflar bilan yoziladi: “Oʻzbekiston Respublikasi” – “Oʻzbekiston Respublikasi (OR)”

Oʻzbek tilida imlo qoidalari tarixan bir nechta bosqichda shakllangan. Arab yozuvidan lotin yozuviga, keyin kirill va lotin yozuviga oʻtish jarayonlari til imlosining rivojlanishiga katta taʼsir koʻrsatgan. Arab yozuvi davri: Oʻrta asrlarda oʻzbek tili arab yozuvida ifodalanardi. Bu davrda soʻz yozilishi arab grafikasining fonetik imkoniyatlariga moslashtirilgan. Shu sababli, baʼzi soʻzlar talaffuzdan farq qiladigan yozuvga ega boʻlgan. Lotin yozuvi davri: XX asrning oʻrtalarida oʻzbek tilini latin yozuviga oʻtkazish jarayoni boshlangan. Bu bosqichda imlo qoidalari soddalashtirildi, talaffuz va yozuv uygʻunligi taʼminlandi. Kirill yozuvi davri: Kirill yozuviga oʻtishda fonetik moslashuvlar saqlab qolindi, ammo ayrim harflar oʻzgardi. Bu davrda imlo qoidalari aniq rasmiylashtirildi va kitoblar, gazeta va hujjatlarda qoʻllanildi. Zamonaviy lotin yozuvi: Mustaqillikdan soʻng, Oʻzbekiston oʻzbek tilini qayta lotin yozuviga oʻtkazdi. Bugungi kun imlo qoidalari bu yozuvga moslashtirildi va yagona standart sifatida qabul qilindi.

Bugungi kunda oʻzbek tilining imloviy qoidalari rasmiy davlat standarti bilan belgilanadi. Zamonaviy qoidalar:

- Soʻzlarning bir-biri bilan bogʻliqligi: Soʻz birikmalarida qoʻshimchalar va predloglar oʻrni muhim. Masalan, “kitobni oʻqish” va “oʻqishni boshlash” jumllarida qoʻshimchalar talaffuz va yozuvga mos keladi.

- Tinish belgilarining vazifasi: Matnda maʼno aniqligi uchun nuqta, vergul, savol va undov belgilarining toʻgʻri ishlatilishi talab qilinadi. Bu jummalarni tushunishga yordam beradi.

- Yozuv birligi: Rasmiy matnlarda har bir soʻzning yozilishi yagona standartga muvofiq boʻlishi kerak. Masalan, “xalqaro” soʻzi har doim birikma sifatida yoziladi.

- Qoʻshimcha va qisqartmalar: Qisqartmalarni toʻgʻri yozish, qoʻshma soʻzlar va atamalarni ajratish yoki birlashtirish amaliyoti tilning barqarorligini

saqlashga xizmat qiladi.

Imlo qoidalarini o'rganish metodikasi: O'zbek tili o'rganilayotgan maktab va oliy ta'limda imlo qoidalarini o'rganish uchun amaliy mashqlar, testlar va yozma topshiriqlar qo'llaniladi. Bu o'quvchilarda nutq va yozma nutq madaniyatini rivojlantiradi. O'zbek tilining imloviy qoidalarini tilning yozma shaklini barqarorlashtirish, so'z va jummalarni tushunarli ifodalash hamda nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Tarixiy rivojlanish va zamonaviy standartlar asosida shakllangan imlo qoidalarini, tilni o'rganayotganlar va adabiy yozuv bilan shug'ullanuvchilar uchun mustahkam nazariy asosni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlari:

1. Qodirov, I. O'zbek tili imlosi tarixi va qoidalarini, Toshkent: Fan, 2015
2. Normat, M. Adabiy til va imlo qoidalarini, Toshkent: O'zbekiston, 2018
3. Rasulov, A. O'zbek tilining yozma nutq qoidalarini, Toshkent: Ma'naviyat, 2020
4. Hamidov, S. Fonetik va morfologik qoidalar, Toshkent: Til va Adabiyot, 2016
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat standarti – O'zbek tili imlo qoidalarini, Toshkent, 2021